

Bíró-Balogh Tamás

Egyszerű, rövid, populáris

„Csonka Magyarország nem ország”: a revíziós propagandagépezet működése

„Amint egy új dogma beleplántálódott a tömegek lelkébe, ez inspirálja intézményeiket, művészetüket és maguktartását. A lelkekre gyakorolt hatalma ilyenkor korlátlan. A tett emberei csak megvalósításáról álmodoznak, a törvényhozók alkalmazásán fáradoznak, a bölcsesek, művészek, írók azzal foglalatoskodnak, hogy különböző formákba áttegyék.”

(Gustave Le Bon)

1920. június 29-én délelőtt tíz órai kezdettel a Védő Ligák Szövetsége a budapesti ügétőverseny pályáján erődemonstráló ünnepséget rendezett, melyen megjelent Horthy Miklós is. A kormányzó előtt „az ifjúság szebbnél szebb szabadgyakorlatokat mutatott be, amelyeknek utolsó ütemeinél az esküre tett kézzel, térdelő helyzetben levő hatezer diák ajkáról harsogva hangzott el a fogadalom: *Nem, nem, soha!*” Horthy elégedett mosollyal nézte őket, majd lelkesítő beszédbe kezdett.¹

Ekkor már mindenki tudta, ismerte a tiltakozó buzdítást (buzdító tiltakozást), jól betanítható volt a hatezer gyerekeknek. A „Nem, nem, soha!” a Területvédő Liga jelszava volt, s mint azt a kormányzócsó *Budapesti Hírlap* egy hónappal korábban megjelent *Csonka ország* című vezércikkéből megtudjuk, „ennek a három szónak kimondottan erkölcsi ereje van. Azt kiáltja világgá, hogy bármit teszünk, vagy nem teszünk, a viszonyok elháríthatatlan nyomása alatt, a nemzet azt [...] megföllebbezi a felső fórumokra: az emberek felületes és önkényes akaratával szemben az örök Igazság trónjára, a Múlt kérelhetetlen tanulságaira, a Jövő parancsoló szükségére. Ezeknek lelke lakozik a magyar nemzetben s ez a három lélek sugallja ezt a három szót: *Nem, nem, soha!*”² A másnapi vezércikkben már egyenesen ennek a jelszónak kiáltozására szólítják fel az olvasókat,³ majd a következő számból azt is megtudhatjuk, hogy a Területvédő Liga nagygyűlésén a liga propagandafilmjei mellett Tilger Árpád *Nem, nem, soha!* című „hazafias indulóját” is bemutatták az összegyűlteknél.⁴ Egy hónap múlva pedig, mint láttuk, már nemzeti sportünnepen is harsoghatták. A kurzus propagandagépezete olajozottan működött.

A Szegeden élő Balogh Tamás író, irodalomtörténész, kritikus, akinek írásai folyóiratunkban rendszeresen megjelennek, s három könyvet tett közzé ezen a néven, mostantól Bíró-Balogh Tamásként jegyzi írásait. (A Szerk.)

¹ *Az ifjúság nemzeti sportünnep.* Budapesti Hírlap, 1920. júl. 1. 2-3.

² *Csonka ország.* BH, 1920. máj. 18. 1

³ *Egyén és nemzet.* BH, 1920. máj. 19. 1.

⁴ *A Területvédő Liga választmányi nagygyűlése.* BH, 1920. máj. 20. 2.

A hatezer lelkesen tornázó és kiabáló gyerek valószínűleg nem, de a *Budapesti Hírlap* kiabálásra buzdító vezércikkírója igenis tudhatta, hogy honnan származik a tiltakozó mondat, s feltételezhetően a Területvédő Liga tagjai is sejtették, hogy amikor jelszavukat kiabálják, „fura plágium-ot” követnek el, s követett el így Tilger Árpád is.

A *Nem! Nem! Soha!* ugyanis először nem a jobboldal jelszava volt. A Károlyi-kormány 1918 novemberében hozta létre az Országos Propaganda Bizottságot, azzal a céllal, „hogy a demokratikus társadalmi berendezkedést és a köztársasági államformát propagálja”, és amely „az országban élő nemzetiségek számára igyekezett rokonszenvenné tenni a társadalmi reformok útjára lépett új Magyarországot”, majd amikor az ország nemzetiségek lakta részeit megszállták, „a külföldre irányuló területvédő propagandával foglalkozott. Ekkor készítette híressé vált *Nem! Nem! Soha!* rajzát Jeges Ernő.”⁵ (Jeges Ernő [1898–1956] rajzolta többek között Ady *A halottak élén* című, utolsó kötetének borítóját is.) A plakátok „Magyarország addigi iskolai térképét ábrázolták, a megszállt négy területet a repedés olyan vonalaival választva el a törzsetől, aminők egy földre ejtett tárgyeron keletkezhetnek”, emlékszik vissza rájuk Illyés Gyula a *Beatrice apródjai* című kötetében. Ő azonban azt is leírta, hogy kezdetben „a térkép fölött különös fölirat” volt, és „a legtöbb járókelőt ez a szöveg állította meg; francia nyelvű volt: »Voulez vous quarte Alsace?« És alatta: »Non! Non! Jamais!« [...] Bizonyos, hogy ezeket a plakátokat nem Pesten és a magyar városokban, hanem Párizsban és a francia városokban lett volna logikus kiragasztani. [...] A szöveg mégis elérte célját. Mindenki kíváncsi volt, mit mond az idegen írás, s így megjegyezte, mondta tovább. Ezt a hatást most már drámai erővel fokozta ugyanannak a plakátnak a másik, már magyar szövege. Ez így hangzott, mintegy feleletül a szomszédságában harsogó kérdésre: *Nem! Nem! Soha!* S a falragasz alján, kicsiny betűkkel: Országos Propaganda Bizottság.”⁶

Később – egy epizód a jelszó történetében, melyre Nyerges András hívta fel a figyelmet – a jelmondat 1919 márciusának letelején új formában tűnt fel, ráadásul a szabadelvű *Világ* című lapban. Fekete Mihály hangszerkészítő mester reklámhirdetése ezt az üzenetet sugallta: „Nem! Nem! Soha! Nem megyünk hangszert venni máshova: csak a készítőhöz, Fekete Mihály mesterhez, József körút 9., telefon 36-23.”⁷

A jelszót tehát a Károlyi-kormány propagandabizottsága találta ki, majd a bevett szlogent használta reklámozás céljára a hangszerkészítő mester, s csak ezután sajátította ki a jobboldal. Jól sikerült szlogen volt: mindenki használni tudta. (Még József Attila is, aki *Nem! Nem! Soha!* címmel írt verset 1921–22-ben. Bár ehhez mindenféleképpen meg kell jegyezni, hogy azt egy tizenhat éves, éretlen gimnazista írta, s benne nem a saját világnézet, hanem a korhangulat s a makói ismerősök hatása tükröződik. A *zsenge* személytelen gondolatvilága később nem jelenik meg az életműben.) Így tehát az, hogy a jelszó a Trianon helynévből fordítással keletkezett volna (*tria non* latinul = *három nem*), bizonyíthatóan nem más, mint folklorizálódott tévhit, hiszen a szlogen jóval hamarabb létezett, mint ahogy a francia kisváros neve a magyar köztudatba került.⁸

⁵ Pallós Lajos: *Nem! Nem! Soha! Területvédő propaganda az első világháború után*. Rubicon, 1997/1. 26–29.

⁶ Illyés Gyula: *Beatrice apródjai*. Bp., 1979., 346–347.

⁷ Nyerges András: *Ki tépi ronggyá a papírcafatot?* In: Uő.: *Színrebotás. Istenkáromló oknyomozások*. Bp., 2003. 27–30. – A hirdetés a *Világ* 1919. március 1-jei számában jelent meg.

⁸ Bár ezt a népi etimológiát mindmáig lehet hallani, sőt: komolyan látszó „szakkönyvek” is átvették, mint pl.: Bertényi Iván – Gyapay Gábor: *Magyarország rövid története*. Bp., 1992., 520. (A vonatkozó részt Gy. G. írta.)

A „Csonka Magyarország nem ország...” kezdetű másik közkeletű jelszót azonban a Horthy előtt szabadyakorlatokat bemutató seregnyi fiatal nem kiabálta, és lelkesítő beszédében a kormányzó sem említette. Ennek oka egyszerű: akkor még nem létezett. Pedig a sportünnepegy májd’ egy hónappal volt a trianoni békeszerződés aláírása után.

1. A Jelszó születése

A trianoni békeszerződést 1920. június 4-én 16 óra 30 perckor írták alá, de már délelőtt tíz órakor országszerte megkongatták a harangokat. Kosztolányi Dezső, aki ekkoriban a szélsőjobboldali *Új Nemzedék* belső munkatársa volt, június 2-án levelet írt a *Budapesti Hírlap*nál dolgozó Hegedüs Gyulának, s kérte, hogy helyezze el a lapban a saját fogalmazású mellékelt kommunikét.⁹ A nyilatkozat – amely a másnapi szám Hírek rovatában jött – így kezdődik: „Horthy Miklós előszavával jelenik meg az első magyar irredenta könyv: a vértő és megcsönkített Magyarország legkiválóbb írói, tudósai, művészei egy porondon találkoznak és küzdenek a csorbíthatlan Magyarországért.”¹⁰ Látható, ebben sem szerepel még a Csonka Magyarország kifejezés.

Levelezésének tanúsága szerint Kosztolányi 1920 májusában-júniusában kezdte el a kötet számára gyűjteni az anyagokat, ekkor küldte el leendő szerzőinek a felkérő leveleket.¹¹ A szeptember legvégén megjelent kötet végül a *Vértő Magyarország* címet, s a *Magyar írók Magyarország területéért* alcímet kapta. E kötetben még nem egységes a békeszerződés előtti és utáni Magyarország elnevezése. Helyenként mint „rég Magyarországot” vagy „kis Magyarország” szerepel, s a *csönka* jelzős szerkezetet először Lyka Károly művészettörténeti írásában találjuk: „A mi Magyarországonk – tehát nem a csönka Magyarországot értjük – épített, faragott, festett műveiben is egyetlen fejlődési egység, sőt mi több: vele és általa válik kerekké, lezárttá az egész európai művészet.”¹² Lyka azonban csak alkalmilag írta le a szókapcsolatot, ráadásul kisbetűvel, miképp mások is. Következétesen egyedül Hevesi Sándor használta, a magyar színházokról és színjátszásról szóló cikkében: ő már nem alkalmi jelzőként s kisbetűvel használta a kifejezést, hanem állandó, határozottan megkülönböztető jelleggel.¹³

Ennek feltételezett magyarázata az lehet, hogy talán Hevesi írása később készült el a kötet számára, mint a többi szerzőé, sőt vélhetően az övé jutott el utolsóként Kosztolányihoz. Hogy pontosan mikor, nem tudni, de valószínűleg 1920. június 26. után. Ekkor jelent meg ugyanis a *Budapesti Hírlap*ban az a cikk, amely deklarálja, hogy a régi és igazi Magyarországot nevében is meg kell különböztetni az új és hamis Magyarországtól: „Kétféle Magyarország van most. Az egyik az igazi, amely felöleli a hármastórc és a négy folyam egész területét; a másik, amelynek formáját, nagyságát a békeszerzők eszelték ki. Nemcsak mi hirdetjük, de ma már az egész tárgyilagosan gondolkodó világ mondja, hogy ez az erőszakkal megcsinált Magyarország, amelynek se keze, se lába, amely alighogy lélegzeni tud, nem maradhat így sokáig. Nekünk fog igazat adni a történeti fejlődés és az Idő, a mi igazi Magyarországonk fog ismét életre kelni. De addig is meg

⁹ Kosztolányi Dezső: *Levelek – Naplók*. Bp., 1996., Szerk.: Réz Pál, 438. (Továbbiakban: KDL)

¹⁰ *Magyar írók Magyarországért*. BH, 1920. jún. 3. 2. In: KDL, 952.

¹¹ Lásd: KDL, 437–441.

¹² Lyka Károly: *Magyar művészet – magyar határok*. In: *Vértő Magyarország*. Bp., [1920] Szerk.: Kosztolányi Dezső, 87–92.

¹³ Hevesi Sándor: *A magyar színpad ahogy volt és ahogy lesz*. In: *Vértő Magyarország*, 145–152.

kell különböztetnünk a békeszerzők szerint meghatározott Magyarországot, amelynek csak *Csonka-Magyarország* lehet a neve.” A cikk azonban nem éri be ennyivel. Határozott felszólítást is tesz, mely szerint: „Írásban és beszédben ezt a megjelölést kell használnunk éles megkülönböztetésül a mi hazánk, a mi országunk és a béke diktálta, összeszabdalt terület közt.”¹⁴ A „Csonka Magyarország” kifejezést tehát e napra kell datálnunk. Nem arról van tehát szó, hogy a tömegek találták ki s kezdték el használni, hanem egy személy, a kormánylap valamely munkatársa, esetleg valaki a kormány közeléből, kommuniké formájában csempészte a Napihírek közé. A közhangulat persze nem tiltakozott az elnevezés ellen, s bár eleinte szórványosan, de használták a megkülönböztető kifejezést. Az általános elterjedés azonban még váratott magára.

Egészen szeptember elejéig. Akkor volt ugyanis a Védő Ligák irredenta pályázatának eredményhirdetése. Az eseményről minden napilap hírt adott, legteljesebben újra a *Budapesti Hírlap* foglalkozott vele: „A Védő Ligák Szövetsége pályázatot hirdetett rövid imára vagy fohászra és jelmondatra, mely azt a gondolatot fejezze ki, hogy minden törekvésünk elrablott országrészeink visszaszerzésére irányul. A pályaművek elbírálására a Liga Rákosi Jenőt elnöknek, Kozma Andort és Szenner József főispánt bíráló tagoknak kérte fel.

A pályázatra 126 pályázó jelentkezett, de a pályamű volt tán még egyszer annyi is. Mert némely pályázó két-három, sőt öt imát is küldött, és volt némely borítékban több mint féltucat jelmondat. Szerencsére a jelmondat rövid, az imára pedig meg volt mondva, hogy 10–20 soros legyen, így a bírák nagyobb nehézség nélkül tudták kihálászni a nyerteseket.

Az Ima nyertese lett Papp-Váry Elemérné Sziklay Szeréna, akinek a nevét egy pár kötet verből ismerheti az olvasó, s ki neje egy nagyobbbrangú katonatisztnak.

Maga az Ima így szól:

*Hiszek egy Istenben, hiszek egy hazában,
Hiszek egy isteni örök Igazságban,
Hiszek Magyarország feltámadásában,
Amen.*

Ez a magyarok krédója lehet – így szól a jelentésben Rákosi Jenő. – Bizonyos vallási kenetet, szinte ihletet nyer. Hiszekegyünk reminiscenciája által; nagy pátosz van ismétléseiben, és amire hitvallást tesz, az valóban a lényege annak, amire a magyarnak szüksége van.¹⁵

A teljes *Hitvallás* című verset a lap szeptember 19-én megjelent vasárnapi száma közölte a tárcarovatban,¹⁶ ugyanakkor a Napihírek rovatban fontos információkat is adtak róla: „Az olvasó egy hatalmas erővel megírt verset talál a *Budapesti Hírlap* mai tárcájában, és meglepődve fogja látni, hogy a vers a pályanyertes *nemzeti Hiszekegyvel* kezdődik és végződik. A dolog úgy áll, hogy a szerencsés inspirációjú költő, Papp Váry Elemérné Sziklay Szeréna ezt a verset még a pályázat kihirdetése előtt írta, s a pályázatra *Imának* elküldötte az első strófáját. Közönségünk gyönyörűséggel fogja most olvasni az egész verset.”¹⁷ Bár meglehet, hogy a teljes költeményt kevesen ismerik, első versszakát azonban szinte mindenki: ez lett 1920-ban a nemzet Imája. Az azóta eltelt évtizedekben ez is folklorizálódott,

¹⁴ *Csonka Magyarország*. Budapesti Hírlap, 1920. jún. 26. 3.

¹⁵ *Ima és Jelszó. A Magyar Irredenta pályázata*. BH, 1920. szept. 8. 2–3.

¹⁶ Papp Váry [!] Elemérné: *Hitvallás*. BH, 1920. szept. 19. 1.

¹⁷ *Hiszek egy Istenben*. BH, 1920. szept. 19. 4.

s nemcsak szerzőjét, de címét is veszítette: a *Hitvallás* helyett kifejezőbb, „pontosabb” címet, illetve címekeket kapott: már e cikkben is *nemzeti Hiszekegy*ként aposztrófálták, s eredeti címét le sem írták, s később már mint *Magyar Hiszekegy* vagy *Magyar Hitvallás* hirdették-hirdetik irredenta meghívókon, s nyilván emlegetik valahol – bár erre adatunk nincs, csak a permutáció adta lehetőség – *Nemzeti Hitvallás*ként is. Pedig a vers (eredeti címén) bekerült az 1937-ben megjelent, reprezentatív *Magyar versek könyvébe* is, melynek szerkesztője, Horváth János a szerzőről a jegyzetekben annyit közölt: „Nevét idézett versével örököltette meg.”¹⁸ A kötettről többek között József Attila is írt kritikát. A kötetben utolsó, tehát hangsúlyos kompozíciós helyen lévő *Hitvallásra* külön is kitért: szerinte a vers, melynek „néhány sorát többen ismerik”, nem más, mint „meglehetősen üres harsogás. Hitvallás formájába foglalt kül- és belpolitikai koncepciótlanság. Kár, hogy a szépséges *Himnusz* mellé ezt is nemzeti imává léptették elő hivatalos vagy nem hivatalos köreink.”¹⁹ (Megjegyzendő, hogy ebben a mutatós válogatásban Karinthy Frigyes például egy költeménnyel sem szerepel, ő ezek szerint nem örököltette meg nevét egyetlen versével sem.)

A pályázat eredményhirdetésében ezután rátértek a másik győztes műre: „A Jelmondat nyertese B. Szabó Mihály nyugalmazott főispán. A jelmondata ez:

*Csonka Magyarország – nem ország,
Egész Magyarország – mennyország.*

»E két sorban – úgymond a jelentés –, a szerzője úgyszólván az egekig kivágja azt, aminek kifejezését mind keresték. Ez úgy fog szétrepülni az országban, mint a madár, és fészkére talál minden szívben.«”

Ez a cikk volt az első és utolsó alkalom, hogy leírták a pályázatra beérkezett győztes jelző szerzőjének nevét, akiről ma már szinte csak az esztergomi helytörténészek tudnak.

B. [Bessenyoí] Szabó Mihály Esztergomban született 1859. január 7-én. Családja 1640-ben kapott nemesi címet, apja, Szabó Iván Imre, Esztergom vármegye főjegyzője, nagybátyja, Szabó Sándor, Esztergom vármegye főszolgabírája. Ő maga Esztergom vármegye főjegyzője, a Széchenyi Kaszinó színjátszó társulatának egyik szervezője,²⁰ az „egybeállításában” megjelent *Esztergom vármegye szabályrendeletei* kötet (Esztergom, 1897) mellett költeményeket, elbeszéléseket és tárcákat publikált a helyi lapokban. 1905-ben azonban „a jeles tehetségű s a vármegye utóbbi két évtizedében igen szép szerepű vármegyei főjegyző elfogadta december elején az alkotmányellenes kormánytól a honti főispáni kinevezést, s ezzel sajnos erkölcsi halottá lett szülő vármegyéjében is. A decemberi közgyűlés szigorú ítéletet mondott fölötte.”²¹ Ezután 1905–06-ban Hont vármegye főispánja volt, majd egy kis faluban – Únyon – birtokosként telepedett le, s lett „az únyi remete”.²² 1940-ben, december elején „Bessenyoí Szabó Mihály ny. főispán 81 éves korában Esztergomban meghalt.”²³ Látható, hogy a *Pesti Hírlap* Halálozás rovatában megjelent szűkszavú hír nem említette, hogy az elhunyt az egyik legismertebb magyar mű szerzője: a jelszóra nincs utalás.

¹⁸ *Magyar versek könyve*. Bp., 1937. Szerk.: Horváth János.

¹⁹ József Attila: *Horváth János: Magyar versek könyve*. Szép Szó, 1937. júl.–aug. 90–92. In: József Attila *Összes Művei* 3. *Cikkek, tanulmányok, vázlatok*. Bp., 1958. S. a. r.: Szabolcsi Miklós. 188–192.

²⁰ Etter Jenő: *Az esztergomi Széchenyi Kaszinó 100 esztendeje, 1837–1937*. Esztergom, 1938.

²¹ Borovszky Samu: *Esztergom vármegye*. Bp., 1908 [?], 446.

²² Köszönet Bodri Ferencnek az életrajzi források felkutatásáért.

²³ *Pesti Hírlap*, 1940. dec. 7. 8.

A cikk azonban nem szorítkozott pusztán a pályázat eredményhirdetésére, azonnal felfestette a két győztes mű *gyakorlati* alkalmazásának lehetőségét is: „Végre egy szerencsés pályázat. A pályakérdés megoldása mind a két esetben talpraesetnek mondható: egyszerű, rövid, populáris. Az imát hozzá lehet ragasztani minden esteli és reggeli fohászokodásunkhoz, és templombeli imádságunkat is ezen lehet végeznünk. És az iskolákban (ha még imádkoznak), szintén oda lehet ragasztani a rendes imához, hogy minden magyar gyerek vigye magával az életbe, a jövőbe. / A jelmondatot pedig el lehet kurjantani minden helyes alkalommal, az emberek egymást üdvözölhetik vele, fel lehet írni minden alkalmas helyre, levélbélyeget lehet vele csinálni, zászlón, pajzson, mindenütt elfér. [...] A célt tekintve döntőnek látszott a művek gyakorlati alkalmazhatósága is, alkalmas volta arra nézve, hogy közforgalomba kerüljön, az emlékezésbe ragadjon, epigrammatikusan tömör legyen és tartalma is fedezze a célt, amelyért készült.” A szeptember 12-én megjelent s a jelszót címébe emelő névtelen vezércikk további használati útmutatót ad a jelszóhoz: „Csonka Magyarország – nem ország, Egész Magyarország – mennyország. Ez a Liga-Szövetség által megkoszorózott *Jelszó*. Ehhez nem kell kommentár. Ezt megérti a gyermek, ettől megdobban az aggastyán szíve. Ezzel köszöntsük egymást, ezzel búcsúzzunk egymástól. A felét elmondom én, a felét elmondod te, így lesz a kettőből egy, így lesz kettőnkből egy, így lesz százezrekből, így lesz milliókból is *egy*, az egy gondolatban eggyéolvadt nemzet.”²⁴ A cikkben ezután az imáról van szó, annak minden egyes sorát alaposan elemezve s a nemzeti sorsa (múlt, jelen és jövő) ráolvasva. Már ez a cikk sem említette B. Szabó Mihály nevét. Szeptember 16-ától pedig a *Budapesti Hírlap* minden száma az imával kezdődik (a címsor és a vezércikk között áll), s minden Napihírek a jelszóval indul. Nem sokkal később mindkettőt átvette a többi lap is („természetesen” a szerzők nevének akár egyszeri megemlézése nélkül).

A pályázatot valakinek finanszíroznia kellett, a reklámozását, a pályaművek díjazását stb., s erre is van adat: a Védő Ligák vezetőjének, „Urmánczy Nándornak a főispánokhoz írt levele önmagában is igazolja, hogy a kormányzat támogatta az egész akciót. A Védő Ligák Szövetsége aligha fordulhatott volna ilyen kéréssel a kormány megyei megbízottaihoz az őket felügyelő belügyminiszter engedélye nélkül.”²⁵ Így tehát az sem véletlen, hogy a nyertesek is éppen ebből a társadalmi körből kerültek ki: Sziklay Szeréna apja gömöri főispán volt, B. Szabó Mihály pedig esztergomi alispán.

A pályázat és a pályaművek sikertörténetén némileg foltot ejt, hogy nem ez volt az első kiírás; a korábbi sikertelenül zárult. A *Budapesti Hírlap* április elején adta hírül, miszerint „a Területvédő Liga nemrégén pályázatot írt ki *irredenta versre*. [...] Megállapította a bizottság, hogy a pályázatra több figyelemreméltó, jó költemény érkezett be, de egyik sem felel meg a célnak, amelyet a Területvédő Liga a pályázat kiírásánál kitűzött. A bizottság úgy döntött, hogy a pályadíj kiadását nem ajánlja, és újabb pályázat kiírását javasolja.”²⁶ Talán azért, mert – mint láttuk – a Csonka Magyarország *kifejezés* ekkor még nem létezett.

A pályázatok ideje volt ekkor. Nem sokkal később ugyanis a Védő Ligák Szövetsége *Eskü a Vérmezőn* címmel hirdetett pályázatot „nagymeretű történelmi kép megfestésére, amely képen kifejezésre kell jutnia a történelmi jelenetnek, amikor a magyar hadsereg a Vérmezőn fölesküszik az alkotmányra a kormányzó és az egész hivatalos magyar nemzetet képviselő egyházi és világi méltóságok jelenlétében.”²⁷ A pályázatot Dudits Andor

²⁴ Csonka Magyarország – nem ország, Egész Magyarország – mennyország. BH, 1920. szept. 12. 1.

²⁵ Vonyó József: *A Magyar Hiszekegy születése*. História, 2002/1. 18–19.

²⁶ *A Területvédő Liga verspályázata*. BH, 1912. ápr. 2.

²⁷ *Történelmi festménypályázat*. BH, 1920. máj. 8. 5.

nyerte *Eskü a Vérmezőn* című vásznával, s ezzel ő kapta a huszonötezer koronás első díjat. Viszont szintén első díjat kapott – a korábban a Tanácsköztársaság számára plakátokat készítő – Márton Ferenc a *Horthy esküje* című képére, s bár a kompozíció, melyet a festő „művészkollégái a legjobbnak ismertek el egymás között”, amely „már a kiállításon is általános feltűnést keltett”, Márton csak tizenötezer korona jutalomban részesült. A bizottság indoklása szerint azért, mert Márton nem teátrális beállításal, „hanem szimbolikus formában örökítette meg a vérmezei eskü monumentális erejű pillanatát”. Ebből vita támadt, s a művész a „döntéssel mellőzve érezte nem csupán magát, hanem a verejtékezve küszködő magyar művészetet is”, s a jutalom visszafizetésének fejében meg akarta tartani a képet. A Védő Ligák Szövetsége azonban igényt tartott rá. Márton ezért amely „megjelent a szövetség helyiségében, s ott – heves jelenet közben – belerúgott a festménybe, annyira, hogy tenyéri lyuk támadt a vásznon. A szövetség vezetősége hosszú tárgyalás után úgy határozott, hogy a festményt vissza fogja adni Mártonnak, mire a művész visszafizette a már előbb felajánlott tizenötezer koronát”, majd pedig kijelentette, „hogy ezentúl semmiféle pályázaton nem vesz részt”.²⁸

2. A Jelszó terjesztése

A rímbe szedett, egyszerű, mindenki számára érthető üzenetet hordozó, könnyen megjegyezhető Jelszó *gyakorlati* alkalmazására – láthattuk – meglehetősen konkrét ötleteket adott már a pályázat eredményét közlő cikk: például készíthető vele bélyeg, felirhatják pajzsra, és köszönésnek is igen kiváló.

Az olvasók pedig olyannyira magukénak érezték az Imát és a Jelszót, hogy maguk is javaslatokat tettek a terjesztésre. A *Budapesti Hírlap* szeptember 25-i számában az alábbi olvasói levelet adták közre: „Tisztelettel kérjük, hogy a *Budapesti Hírlap* szeptember 12-i számában megjelent vezércikk hatása alatt kelt eme pár sor írásunkat megszívlelni kegyeskedjék. [...] Hatása alatt úgy újult a mi csüggedt lelkünk, mint a hervadt palánta, mikor arra az Ég harmatcseppet szül hajnalra.

Megerősített minket az egy isteni örök Igazságban való hitünkben, hogy hatása alatt elragadtatással kiáltánk: »*Hiszek Magyarország feltámadásában.*« [...] *Hogy pedig Árpád népe* – mi és az elszakadt részekben szenvedők – *mielőbb egybe olvadhasson egy nagy gondolatban*, hogy Magyarország feltámadásának ünnepét mi is megérhessük, lapja egy hú olvasójának indítványára arra kérjük Szerkesztő urat, hogy míg Magyarország régi határai vissza nem állanak, a *Budapesti Hírlap* vasárnapi vezető cikke mindaddig ez legyen:

»Csonka-Magyarország nem ország
Egész Magyarország mennyország.«

Hazafiúi nagybecsüléssel Dömsöd (Pest m.) 1920. szept. 16. Készséges hívei: Sebestyén Pál ref. lelkész, Szücs Lajos rektortanító, László Kálmán kántor-tanító, Kónya Balázs ref. tanító, Barna Gábor ref. tanító, Kemény Zoltán ref. lelkész, Horváth Pál földbirtokos, 30 éves előfizetője.”²⁹

A jelszó történetében eddig a kvázi esetlegesség dominált: terjesztését az emberekre s azok lelkiismeretére bízta. Ezt a végső soron irányíthatatlan és kontrollálhatatlan folyamatot azonban valami módon mégiscsak irányítani és ellenőrizni kellett, ezért a *Budapesti*

²⁸ Márton Ferenc megsemmisített egy képet. Új Nemzedék, 1920. szept. 28. 3.

²⁹ Csonka Magyarország – nem ország. BH, 1920. szept. 25. 4.

Hírlap – újabb olvasói indítványra hivatkozva – új javaslatlall állt elő. A szeptember 15-én megjelent számban ezt olvashatjuk: „A minap ismertettük és méltattuk azt a megkapó imát és velős jelmondatot, amely a Védő Ligák Szövetsége által kitűzött pályázatból százhuszonhat munka közül győztesen került ki. Mennyire megfelelel mindkettő a céljának, legjobban bizonyítja az, hogy mindkettőt és nevezetesen a közbeszédben a jelszót egyre sűrűbben lehet hallani. De meggyökereztetésükre, ami szerfölött kívánatos, legalkalmasabb hely az iskola. A gyermeki lélek fogékonysága legkönnyebben szívja magába a hazafias imát és jelszót, amely megacélozhatja a fölcseperedő ifjúság akarátát, elszántságát, és erősíti hazafias érzését. E gondolat megvalósításához kapóra jött lapunk egyik régi olvasójának és barátjának, Sigray Pál úrnak indítványa, amelynek az a veleje, hogy minden állami és minden középiskolában megfelelő módon leírva vagy kinyomtatva – talán kartonlapon, üveg alatt, valami olcsó keretbe foglalva – ki kellene függeszteni az imát és a jelszót. Az indítvány tetszetős és célszerű. Az indítványozó [...] azt hiszi, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter rendelet útján honosíthatná meg az imént említett formában az iskolákban az imát és a jelszót.”³⁰ A cikk önmagáért beszél: az irredenta gondolatot bele kell nevelni a gyerekekbe, hogy jellemük, világnézetük és nemzeti identitásuk a megfelelő legyen.

Három nap múlva a válasz is megérkezett a felhívásra. A lap 18-i számában rövid hírbn számolnak be egy vidéki kezdeményezésről: „Haller János állami tanítótól Mosonból kaptuk a következő példaadó szép levelet: »A *Budapesti Hírlap* szeptember 8-i számából örömmel olvastuk a Területvédő Liga pályadíjnyertes imáját és jelmondatát. Az imát iskolánkban mindennap el fogjuk mondani, míg meg nem valósul. A jelmondatot beíratjuk minden könyvbe, fölfestjük minden osztály falára, hogy az elválhatatlan legyen minden tanóra eredményétől. A magyarság erdeje megritkult; kidőlt az erdő dísze, a legnagyobb viharral dacoló tölgy is. Az iskola munkájától függ, hogy a régiek helyébe nőnek-e új tölgyek. A mostani csonka Magyarország nagyrészt a tévtanokkal inficiált felnőttek egy részének a bűne. Az egész, a teljes történelmi Magyarország csak ama nemzedék munkájának lesz az eredménye, mely már kora fiatalságától kezdve a területi integritás gondolatvilágában növekszik föl.«”³¹ Nem sokkal később egy másik vidéki iskolából is hasonló olvasói levelet küldtek, amely azonban sajátos túlbuzgó túlzásaival már a kurzuslap tudósítóját és szerkesztőjét is cinikus kommentárra készítette: „A dunapentelei elemi iskola gondnoksága elhatározta, hogy az *imát* és a *jelmondatot* kartonpapírra nagy betűkkel kinyomtatva mind a nyolc teremben, az igazgatói ülésteremben, a községházának minden szobájában, a parókián, kaszinóban, gyógyszerárban stb. kifüggeszti. Ezenkívül levélben és szóval megkérte a Védő Ligák Szövetségét, eszközölje ki a kormánytól, hogy az *ország minden iskolájában* hasonló táblák függesztessenek fel. – Tudósítónk, aki e hírt velünk közli, hozzátette: *csak aztán tulipán ne legyen...*”³² A tudósító kommentárjában a korábbi iparvédő „tulipános mozgalomra” céloz, amely a külföldi árukkal szemben a magyar termékeket védte; a Tulipánkert Szövetség jelképe a tulipán volt. (Ám a tulipános kitűzőket – a sors fintora – Bécsben gyártották; a tulipán ráadásul – bármennyire is kedvelt motívuma a honi népművészetnek – nem ősi magyar, hanem perzsa eredetű virág.) Az olvasói ügybuzgóság valóban megmosolyogtató, de érthető is egyben. A vidéki iskolák önkéntes mozgalmával szemben a fővárosi oktatási intézményekben mindezt rendelet írta elő. Mintha csak Sigray Pál szeptember 15-én megjelent olvasói indítványa talált volna kormányzati visszhangra, a lap október 8-i száma adta tudtul: „A Védő Ligák Szövetsége által hirdetett pályázaton

³⁰ *Az ima és a jelszó*. BH, 1920. szept. 15. 4.

³¹ *Az ima s a jelmondat*. BH, 1920. szept. 18. 4.

³² *Az ima és a jelmondat az iskolákban*. BH, 1920. okt. 12. 5.

megkoszorúzott nemzeti imának az összes fővárosi községi iskolákban az iskolai munka megkezdése előtt való elmondását a székesfőváros tanácsa 92.413 számú határozatával kötelezően elrendelte, egyben meghagyta azt is, hogy az imának kartonlapokra kinyomtatott szövegét minden tanteremben kifüggeszék. Remélhető, hogy ez a példa útmutatásul szolgál az állami és felekezeti iskoláknak is.”³³

(Ugyanekkor Haller István vallás- és közoktatásügyi miniszter³⁴ 1920. október 27-én kiadott rendeletében úgy intézkedett, miszerint az „isteni örök igazságosságba vetett rendíthetetlen hit” ébrentartása érdekében az Ima minden rendelkezése és közvetlen vezetése „alatt álló alsó- és középfokú tanintézetében, mindennap a tanítás megkezdése első órájának elején, valamint az utolsó óra végén a tanulók által mondassék el. Ha a tanintézményben szokás vagy valamely rendelkezés folytán már valamilyen más egyházi imát mondanak, úgy a fenti ima ezen imák után mondandó el.”³⁵ Egy évvel később elrendelték, hogy az Imát az országszerte kiírt pályázaton nyertes Szabados Béla-féle dallamra énekeljék, és a Jelszót szintén megzenésítették: 1921-ben Szerelin Hugó írt hozzá kottát.³⁶)

Bizony, a példa (és a rendelet) útmutatásul szolgált, s erre többen is emlékeznek. Sükösd Mihály tárgyilagosan számolt be róla: „A Horthy-rendszer egyik, minden mást uraló, szükségszerű alapeszméje lett a revízió, tehát a trianoni országcsönkítés megváltoztatása. »Csonka-Magyarország nem ország, Nagy-Magyarország mennyország«, imádkoztuk már az elemi iskolában is, a tanítás megkezdése előtt.”³⁷ Vezér Erzsébet egy glosszában irredentának nevezte akkori gyerekönmagát: „Valamikor kislány koromban [...] még mindnyájan irredenták voltunk, hiszen közel volt Trianon. Az iskolában a reggeli imádság után elmondtuk: „Csonka Magyarország nem ország, egész Magyarország mennyország.”³⁸ Feuer Máriának „az elemi iskola védettsége ötlük fel: a skót református egyház iskolája arról volt híres, hogy szigorúan demokratikus keretek között működött: reggelente mindenkinek el kellett skandálni a *Csonka Magyarország nem ország*ot, de utána következett egy-egy protestáns zsoltár, a *S’ má Jisráél*, majd a *Miatyánk*.”³⁹ Kertész Imre pedig az azután megélt rémisztó jövő képét látta meg az iskolai tudatformáló és kollektívizáló jelmondatokban: „Egészséges gyermek voltam, [...] tanulója az iskolának, apró polgára az államnak. »Hiszek egy Istenben, hiszek egy Hazában, hiszek Magyarország fel-támadásában« – imádkoztam a tanórák kezdetekor. »Csonka-Magyarország nem ország, egész Magyarország mennyország« – olvastam a vérző festékekkel körvonalazott térkép feliratát a falon. »Navigare necesse est, vivere non est necesse« – bifláztam a latinórákon.

³³ *A nemzeti ima a főváros iskoláiban*. BH, 1920. okt. 8. 3.

³⁴ Haller István (1880–1964) tudomásom szerint *nem volt rokona* (vagy csak nagyon távoli) az olvasói levelet író mosoni Haller Jánosnak (1881–1968), bár működésük éppen ekkor egy történelmi pillanatra a revíziós gondolatban találkozott. *Haller János* – kiemelkedő pedagógusi munkája mellett – idézett olvasói levele után tette közzé a *Nem! Vezérfonal iskolák részére* című kötetét (1920, a Területvédő Liga kiadásában), *Haller István* pedig – aki a Huszár-, Simonyi-Semadam- és a Teleki-kormányban 1919. nov. 24-től 1920. dec. 16-ig volt miniszter – ekkor készítette el és terjesztette elő a numerus claususról szóló törvényjavaslatot, melyről később könyvet is írt (*Harc a numerus clausus körül*, 1926), melyeket később olyan kötetek követtek, mint pl. a *Faj-e a zsidóság, vagy felekezet?* (1926) és *A zsidókérdés és a keresztény térfoglalás végleges megoldása* (1938).

³⁵ Hivatalos Közlöny, 1920/47–48. 126. sz. Idézi: Zeidler Miklós: *A magyar irredenta kultusz a két világháború között*. Bp., 2002. 52. –.

³⁶ Zeidler Miklós: *Im 52.*, ill. 65.

³⁷ Sükösd Mihály: *Bárdossy: mártír vagy háborús bűnös?* Mozgó Világ, 2000. jan. 78–82.

³⁸ Vezér Erzsébet: *Azt se tudja, hova-merre*. Élet és Irodalom, 1999. júl. 16. 11.

³⁹ Feuer Mária: [Önéletrajz] Napút, 2001. dec. 95–97.

»Sömá jiszroél, adonáj elohénu, ádonáj ehod« – tanultam a hittanórán. Mindenfelől bekerítettek, birtokba vették tudatomat: neveltek. Hol szerető szóval, hol szigorú intelmekkel lassacskán megéreleltek rá, hogy kiirtsanak.⁴⁰

Itt érdemes egy kis kitérőt tenni. Az iskolai irredenta nevelés az Ima és a Jelszó mellett más eszközöket is kitermelt. Nem éppen költői tehetségükről híres pedagógus-költők verseket is írtak a gyermekek helyes identitásának kialakítása és nemzeti érzésének elmélyítése céljából. Lengyel András egy tanulmányban az újszegedi óvónő, Füssyné Huszár Amália 1925-ben megjelent *Egy csokor tulipán* című, 105 irredenta és hazafias gyermekvers óvodák, iskolák és családok használatára (a borítóján: „magyar gyermekek számára”) alcímű kötetét elemzi mentalitástörténeti szempontból.⁴¹ A versgyűjtemény előszava szerint „vétkes mulasztás lenne minden magyar pedagógustól, ha nem ápolná a gyermek lelkében a szent tudatot, hogy vannak drága, elrabolt magyar területeink, amelyeket vissza kell szereznünk előbb-utóbb s vannak szenvedő rabtestvéreink, akik tőlünk várják a segítséget, felszabadulást”, s e kitűzött cél érdekében a költőnő felhasználja a hivatalos rangra emelkedett elnevezéseket és közismert rigmusokat. Jól szemlélteti ezt például a *Csonka Magyarország* című vers: „A mi kedves, szép hazánkat / Jaj, de nagy baj érte! / Gonosz, rabló ellenségünk / Össze-vissza tépte!”, a *Régi Magyarország* című költemény „mennyország–Magyarország” rímpárában pedig – Lengyel András megfigyelése szerint – a Jelszó parafrázisa érhető tetten. A kötet hatását elérte, s a mitikus ellenség képezésének megkonstruálásában „számottevő szerepet játszott. Részben ugyanis leegyszerűsítette, befogadhatóvá tette a »felnőtt«-módra megfogalmazott irredenta érvkészletet, részben – megtalálva így ifjú »olvasói« befolyásolásának módját és formáját – előkészítette a talajt az irredentizmus tartós továbbéléséhez.”

Füssyné „tulipáncsokra” jellegzetes irredenta gyermekversgyűjtemény, így ami rá jellemző és róla kijelenthető, igaz a típus többi darabjára is. Füssyné könyvével azonos indítatásból született Sófaly Izabella *Mindent a hazáért!* című kötete, amely alcíme szerint *Versek: iskolai és társadalmi ünnepélyekre*. Sófaly Izabella – Huszár Amáliához hasonlóan – szintén pedagógus volt, tanítónő Hódmezővásárhelyen. Bár az ő 1927-ben megjelent kötetének nincs előszava, már címéből és a Klebelsberg Kunónak szóló verses ajánlásából („Ki iskolákat adsz a rab magyar földnek, / Hogy legyen mentsvára, ha ellene törnek, / Apostola lettél a magyar jövőnek: / Síri enyészetből életbe törönek!”) már a belelapozás előtt egyértelművé válik, hogy benne irredenta nevelés (is) történik. A meglehetősen „bugyuta” rímfaragványok mellett két vers is található benne magáról Trianonról (1920. június 4. [31–32.] és 1920. június 4-én [33.]), van benne *Ima a Hazáért* (38.), *A magyar gyermek imája* című versben (36–37.) pedig szó szerint, jelölt idézetként szerepel a *Hitvallás* Imává vált első strófája. A kötet központi fontosságú darabjának mégis a három azonos című költemény (*Március 15-én*) közül az utolsó, karénekszerű, többszólamú vers tűnik megrablása, a siratás, a bosszúesküvés, az ország visszaszerzésének megjövendölése és a dicső jövő képe, s a szavalók bátran használhatták a bevett honféltpő szókészlet elemeit: például a *csonka* és a *vérvő* jelzők közvetlenül egymás mellé kerültek: „Mégis rabló, hitvány népek / Életünkre törtek! / Kétharmadát elvették a / Drága magyar földnek! // Rabok vagyunk! Börtönünk egy / Csonka, vérvő ország, – / Oláh, cseh, rác, ha engedjük, / Még ezt is elosztják!” A korántsem melankolikus, inkább arrogáns hangnemű versben burkolatlanul jelenik meg az idegengyűlölet és a szent cél érdekében az agresszív mozgósítás: „Mi megyünk el majd hozzájuk! / Leszámolni velük! / A rablótól kamatosztól / Mindent visszaveszünk!” Ezután a vers

⁴⁰ Kertész Imre: *A kudarc* (1988). Bp., 1994. 2. kiad., 93.

⁴¹ Lengyel András: *Gyermekirodalom és irredentizmus. Füssyné Huszár Amália*. Tekintet, 1997/4–5. In: Uő.: „Közkatonái a tollnak...” *Vázlatok Szeged sajtótörténetéhez*. Szeged, 1999., 265–280.

végén a „8. fiú” csak ennyit mond: „Imádkozzunk: Hiszek egy Istenben stb.”, s alatta a szerzői megjegyzés: „(Esetleg a Hymnus éneklése.)” Sófalvy Izabella opuszában az irredata Ima tehát nemzetibb költemény lett a *Himnusz*nál is.

Nem véletlenül. A két díjnyertes pályaművet – mint láttuk – igen intenzíven terjesztették. És eddig – úgy tűnt – a napilap (s a mögötte álló kormányzat) és az olvasók (mint a nemzet megtestesítői) teljes egyetértésének látszatában. Bármilyen *irányított* folyamat azonban *manipulálható* is. A média feladata nemcsak a rendszer ideológiáját népszerűsítő szlogenek terjesztése s így hatásuk erősítése volt, hanem hatalmánál fogva arra is hivatott, hogy „megvédje” azokat bárminemű gyengítő hatással szemben.

Az akaratlan „támadások” szintén az olvasóktól jöttek. Sigray Pál szeptember 15-én megjelent javaslata, hogy az iskolákban függesszék ki a Jelszót és az Imát, egyezett a kurzus akaratával, s meg is valósult. A cikk azonban úgy folytatódik, hogy az indítványtevő olvasó „helyesnek tartaná, ha egyszermind az ima és a jelszó szerzőinek nevét is megörökítenék a kartonlapokon, hogy így is megérdemelt elismerés legyen a részük”.

Ez a javaslat „feledésbe” merült, ugyanis gyengítette volna az Ima és a Jelszó hatását: a szerzők nevének feltüntetése *művé, alkotássá* tette volna azokat, s folklorizációjuk így sokkal nehezkesebb lett volna. Az imát és a jelszót nem *mondták*, hanem *szavalták* volna ezután, s a honpolgárok nem érezheték volna sajátjuknak valaki *műalkotását*.

Szeptember 18-án a mosoni Haller János arról számolt be, hogy iskolájukban máris kiírták az Imát és a Jelszót, és lelkesedett az ötletért, hogy a pedagógusok csakis ebben a szellemben nevelhetik a gyermekeket. „A levélhez írja azt a kérést csatolja” – olvashatjuk a cikkben alább –, „hogy tán intézkednék a Védő Ligák Szövetsége arról, hogy a pályázaton feltűnt jobb imák és jelmondatok is közöltessenek. Erre nézve jelenthetjük, hogy a szövetség ki fogja nyomtatni külön a pályamunkákat, és mindenki, aki hozzá fordul, kaphat ott annyi példányt belőle, amennyire szüksége lesz. A Védő Ligák Szövetségének a címe: Budapest, VIII., Esterházy utca 4.”

Ez a kérés is feledésbe merült, illetve másképp lett teljesítve (ha egyáltalán teljesítve lett: a többi – állítólag kinyomtatott – pályaműből példányt nem ismerek), hiszen a „*jobb imák és jelmondatok*” közlése szintén a győztes (*legjobb*) imát és jelmondatot gyengítette volna: megosztották volna a figyelmet, s talán tetszésbeli dilemma elé is állították volna az olvasókat; az pedig korántsem lett volna szerencsés, ha némely olvasók (esetleg olvasók csoportjai) egy másik Imát vagy Jelszót éreztek volna kifejezőbbnek. A több alternatíva, a választás lehetősége megosztotta volna az egységesség erejét. (Később viszont közölték Ráttkay R. Kálmán *Szólóérés* című, a *Himnusz*t idéző, bibliai és szüreti képeket vegyítő *zsoltárát*,⁴² valamint Csengey Gusztáv „él magyar, áll Buda még” sorra épülő *Régi Jelszó* című költeményét,⁴³ azonban mindkét alkalommal csupán a Napihírek rovatban, ráadásul versként, tehát esztétikai élményt, s nem egységbe tömörítő „harci” éneket kínálva.) Ormos Mária a tömeglélektan első vizsgálójának, Gustave Le Bonnak 1895-ben megjelent, de már 1913-ban magyarul is olvasható *A tömegek lélektana* című könyvében a tömegeket befolyásoló propaganda módszereit ismertető részét így foglalja össze: „a tömeg szellemi képességét a benne megtalálható legalacsonyabb szint határozza meg, amiből egyenesen következik, hogy a tömegeknek csak nagyon egyszerű szavakkal, nagyon egyszerű tényeket, magyarázatokat szabad nyújtani”, és „a világ magyarázata csak egytényezős lehet, és a tömegeknek csupán egyetlen ellenséget szabad megmutatni”.⁴⁴ Láthattuk, ugyanez történt a revíziós propaganda esetében is. (Elgondolkodtató

⁴² BH, 1920. szept. 30. 3.

⁴³ BH, 1920. okt. 20. 3.

azonban, hogy Ormos Mária mindezt Hitler mint „jó Le Bon-tanítvány” kapcsán írta. A tömegek nem változtak, s a propaganda céljai és módszerei sem.)

A dömsödiek szeptember 25-i levelére, melyben azt a valóban nehezen értelmezhető kérést tették, mely szerint amíg Magyarország vissza nem kapja elcsatolt területeit, legyen a *Budapesti Hírlap* minden vasárnapi vezércikke ez: „Csonka-Magyarország nem ország / egész Magyarország mennyország”, „a szerk.” így válaszolt: „Ez érdekes és tartalmában dicső, szavaiban szárnyaló levél végső mondatát, gondolom, úgy kell értelmeznünk, hogy a *Budapesti Hírlap* minden vasárnapi cikke erről a témáról szóljon. Erre mi egy másik kéréssel szeretnénk felelni, azzal, hogy vajha minden felekezetek lelkészei az országban vasárnapi prédikációjukba ezt a gondolatot beleszövik s a jelmondatot megismételnek. Ami a *Budapesti Hírlapot* illeti, annak, akármi témáról is, minden sorában és összes sorai közt ez a gondolat s ez az érzés lüktet. Nem írunk semmit cikkeinkben, amit nem ez sugalmaz nekünk. Ami a pára a levegőben, az ez a gondolat – már nem pára, hanem lélek – minden szavunkban, mondatunkban és cikkünkben.”

Nem tudni, hogy a dömsödiek mire gondoltak, talán arra, hogy a vasárnapi vezércikkek címe legyen a Jelmondat, vagy a cikkek tartalma legyen a Jelmondathoz illő. A szerkesztő azonban egy vártatlan és az olvasói levélből első látszatra nem levezethető kéréssel válaszol: „vajha minden felekezetek lelkészei az országban vasárnapi prédikációjukba ezt a gondolatot beleszövik s a jelmondatot megismételnek”. Valójában ürügyként kihasználva, hogy főként egyházi emberek (református lelkész, kántortanító, református tanító) levelére válaszolnak, az iskolák után az egyházakban kérik az irredenta gondolatok Jelszóban megfogalmazott terjesztését. Az irányított sugalmazás újabb példája ez, kérés formájában közvetített felszólítás: az egyház is álljon az állam irredenta ideológiájának szolgálatába, s ne csak az Igét hirdesse, hanem a Jelszót is. És B. Szabó Mihály nyugalmazott esztergomi alispán 126 beérkezett pályamű közül kiválasztott nyertes szlogenje ezzel szakrális dimenzióba került.

(Mindezzel párhuzamosan egy másik folyamat is zajlott, az állami terjesztés. A Védő Ligák Szövetségének elnöke, Urmánczy Nándor már említett, 1920. szeptember 15-én a főispánokhoz írt körlevelében ugyanis az irredentizmus ápolását jelölte meg „a közigazgatásnak első rendű feladata”-ként, valamint a „küzdelemre előkészített lelkekben a hangulatnak kitörésig való fokozása”-t. Ezért azt kérte a főispánoktól, hogy az Imával nyissák meg „a közigazgatás üléseit, a törvényhatósági bizottság közgyűléseit, nemkülönben a választmányok és bizottságok üléseit”, és kéretik a Jelszót „az összes főispáni kiadványokon alkalmazni”, mindaddig, amíg az ország területi épségét vissza nem szerzik. És rögtön előjáró példával is élt: maga a levél is – a megszólítás fölött – a Jelszóval kezdődik.⁴⁵ Így tehát a sajtó propagandája, az annak nyomán szerveződő polgári terjesztőmozgalom és a közigazgatás hivatalos „hirdetményei” egymást erősítették.)

Szinte már törvényszerű, hogy a *Budapesti Hírlap* ezek után összefoglalta az immár *Hiszkegy* című Ima és – a csonkán, csak optimista második sorát idézett – Jelszó elterjedését. És a történet itt újabb állomásához érkezett: „Csonka-Magyarország iskoláiban már jóformán mindenfelé imádkozzák a magyar *Hiszkegyet* és lépten-nyomon ráakadunk alkalmas helyekre írva és szögezve a jelmondat [!], hogy *Egész Magyarország mennyország*. Ez rendben van, szép és egy nemes cél, melyet úgyszólván *egy* fordulóra elértünk. Most már kell gondolnunk a második lépésre is. Imádsággal indultunk el utunkra. *Egész*

⁴⁴ Ormos Mária: *A század legnagyobb demagógja: Hitler*. Rubicon, 1996/3. 4–6. – Gustave Le Bon könyve: *A tömegek lélektana*. Bp., 1913. Ford.: dr. Balla Antal. (A kötet 1993-ban megjelent hasonmás kiadásban.) Ebből származik a dolgozat mottója is: im, 135.

⁴⁵ A levelet közli: Vonyó József: *Im*.

Magyarorszáért, de az imádságot *cselekedeteknek* kell követnie. Ám senki se gondolja azt, hogy a *Budapesti Hírlap*, mint régi jó »háborús uszító«, hadat akar üzeni ellenségeinknek, akik mint kis-antant készülnek szövetkezni ellenünk. Azaz hadat igen, de nem puskával és ágyúval. Hadat – munkával.”⁴⁶

Ez a cikk már átlép a Jelszó (és az Ima) nyelvi-retorikai mivoltán; már nemcsak a szóbeli terjesztésre s a közösségi szellem erősítésére, az országra kényszerített valóság el nem fogadására, hanem *tettek*re (is) buzdít. Mozgósít. Ez pedig túlmutat az aktuálisan meghirdetett kultúrfölny-elméleten; és hogy a folyamat végül hová vezetett – mert időközben megszületett a *numerus clausus* törvény, az ima és a jelszó pedig véglegesen összefonódott az idegengyűlölettel, s azon belül is elsősorban az antiszemitizmussal –, köztudott.

3. A Jelszó fordításai

A Jelszót és az Imát a hazai propagandával egy időben – látszatra – a külföld felé is terjesztették. Látszatra, hiszen e szlogeneknek a magyarlakta vidékeken túl, a trianoni határokon belül és kívül nemigen lehetett valós jelentése. Inkább a belső propagandát szolgálták ezek is, mintsem a külföldit: szándékolt hatásuk szerint azt sugallják, mintha a külföld figyelne ránk; valójában mégis inkább csak öngazoló és önerősítő (s bevallatlanul: önáltató) szándékuk volt.

Míndenestire a *Budapesti Hírlap* szeptember 21-i számában jelent meg a Jelszó angol fordítása: „Az *Associated Presse* [!] budapesti levelezője, Bárd József dr. egyik levelében írt a Védő Ligák Szövetségének pályázatáról is, és elküldte lapjainak a jelszót, melyet az amerikai közönség számára így fordított le:

*Smaller Hungary is a vicious device
Ancient Hungary our lost Paradise.*”⁴⁷

Bárd József (1892–1975) magánhivatalnok és újságíró volt, cikkek mellett jogelméleti és jogtörténeti könyveket írt. A sors fintora, hogy mivel izraelita vallású volt (1917-ig Diamant Józsefnek hívták), 1923-ban valószínűleg éppen azon politikai változások miatt emigrált, amelyeknek ő is – ha csak két sornyi fordítás erejéig – résztvevője volt.

Két nappal később egy újabb fordítás jött a lapban: „Egy barátunk azt gondolja, hogy a koszorús Imát és Jelmondatot a külföld elé legjobb volna latin nyelven kivinni, s ő mindjárt el is készítette mind a kettőnek a fordítását. Az Ima fordítása így szól:

*Credo in unum Deum, in unam patriam,
Credo in aeternam Dei iustitiam,
Credo in ressurecturam Hungariam.*

A Jelmondat fordítása keményebb dió. Barátunk így adja vissza:

*Hungaria lacerata non est totum regnum,
Hungaria mox redempta fuit, erit coleum.*”⁴⁸

⁴⁶ *Három tanácskozás.* BH, 1920. szept. 30. 1.

⁴⁷ *Egész Magyarország mennyország.* BH, 1920. szept. 21. 4. – „Kisebb Magyarország megoldás / Ősi Magyarország elveszett Mennyország.”

Míg az angol megjelenésnek mindenképpen *aktív* üzenet értéke volt, addig a latin esetében – bármennyire is úgy gondolta a lap meg nem nevezett barátja, „hogy a koszorús Imát és Jelmondatot a külföld elé legjobb volna latin nyelven kivinni” – az üzenet *passzív*, csakis áttételesen értelmezhetővé vált. A latin halott nyelv volt már ekkor is, s bár még tanították, sem Magyarországon, sem külföldön nem beszélte a többség. A Jelszó és az Ima latinra való átültetése éppen ezért *jelképes*: a katolikus egyház, a szentek nyelvére való fordítás szakralizálta a mondandót, emellett patinát kölcsönzött neki: a régi imák nyelve hagyományosan a latin volt, s a mennyország emlegetése is leginkább a katolikus egyház tanításaiból ismert, így ezek a változatok a középkori imák, epigrammák vagy a régi oklevelek hangulatát sugallták. A fordítás közlése archaizálta őket, és a modern, pályázatra beérkezett versenyművek mint ősi, megfellebbezhetetlen igazságok jelentek meg. Manipuláció volt ez is.

Sajátos módon ezt a jelentéssugallást a cikk folytatása gyengíti. A meggyőző propaganda alapelve, hogy csak egy „igazságot” szabad a tömegeknek közvetíteni, jelen esetben azonban a folytatás éppen hogy ellentmond az eddigieknek: a szerkesztőség maga száll nyelvi vitába a latin fordítással: „E fordításban a *totum* [‘egész’] sok, mert kevesebbet mond. Elég a puszta *regnum* [‘ország’]. Mert hiszen, ha szét van tépve, magától értetődik, hogy nem *totum* többé. Jelszónk szerint pedig egyáltalán nem is *regnum*. Talán így közelebb jut az eredetihez:

*Hungaria lacerata non est regnum,
Sed coelum nobis regnum integrum.*⁴⁹

Ez utóbbi, mint láthatjuk, egy meg nem nevezett fordító munkája, vélhetőleg valaki a szerkesztőségéből élt a fordításkritikával, s készítette el saját változatát.

De a még pontosabb igazság érdekében, másnap, szinte minden kommentár nélkül adták közre az újabb változatokat: „Pettkő úrtól kaptuk a *Csonka Magyarország...* Jelmondat és az *Ima* következő latin fordítását:

*Hungaria trunca nullum regnum
Iterum integra coelum nostrum.*

*Credo in unum Deum, in unam patriam
Credo in divinum aeram justitiam
Credo in resurgentem Hungariam.*

vagy

*Credo in resuscitandam Hungariam.*⁵⁰

⁴⁸ *Egész Magyarország mennyország*. BH, 1920. szept. 23. 4. – „Hiszek egy istenben, egy hazában, / Hiszek isten örök igazságában, / Hiszek a feltámadó Magyarországbán” és „A szétdarabolt Magyarország nem egész ország, / Magyarország újra egész s mennyei lesz” (Fordította: Kiss László).

⁴⁹ „A szétdarabolt Magyarország nem ország, / Mert nekünk az ép a mennyei ország” (Fordította: Kiss László).

⁵⁰ *Még egyszer a Jelmondat latinul*. BH, 1920. szept. 24. 5. – „A megnyirbált Magyarország semmilyen, / Mert a mi számunkra az egyesített a menny” és „Hiszek egy istenben, egy hazában, / Hiszek az ércel bevont isteni igazságban, / Hiszek a föltámadó Magyarországbán”, illetve „Hiszek a feltámasztandó Magyarországbán” (Fordította: Kiss László).

Pettkó úr valószínűleg a történész Pettkó Bélával (1863–1942) azonos, aki az Országos Levéltár levéltárnoka volt és aki latin nyelvű történelmi forráskiadványok (pl. *A Királyi Könyvek*, 1895; *Kapisztrán János levelezése a magyarokkal*, 1901; *Szabolcs vármegye levéltárának mohácsi vész előtti oklevelei*, 1901) közreadásával ismert szaktekintélynek számított, ezért is talán csak a vezetéknevén való említés.

Az újabb fordításra két hetet kellett várni, igaz, akkor egy kortársi és mai szemmel is meglepőnek tűnő változat jelent meg. A nemzeti gyásznap napján, október 6-án a *Budapesti Hírlap* az alábbiakkal állt elő: „Szinger [!] Leó dr. várpalotai rabbi lefordította az irredenta jelszót és imát héber nyelvre, s átírta a héber betűket magyar betűkre, ebben a formában adjuk itt ki mind a kettőt, íme.

Hungaria k'tuma erc k'ajin
Hungaria t'mima k'éden semajin.

Ani maamin b'j'chidut hasém előkénu
Ani b'achdut erc móladténu
Ani b'nicchon emet előhit
Ani bit'chijjat Hungaria ólomit.”⁵¹

Singer Leó (Várpalota, 1877 – Auschwitz, 1944) rabbi, író és műfordító a Pázmány Péter Tudományegyetem latin–magyar szakán szerzett tanári diplomát és bölcsészdoktori oklevelet. Míután a fővárosban tanított, sőt középiskolai magán-nevelőintézetet tartott fenn, 1914-ben várpalotai rabbivá választották (ebben a tisztségben nagyapja és apja örökébe lépett). Közben számos – főként az ifjúságnak szóló – verse és írása, irodalmi kritikája és glosszája jelent meg, tudományos és irodalmi kérdésekkel is foglalkozott, több hagyományos héber művet fordított magyarra és élénk pasztorális tevékenységet fejtett ki.

Fordítása két reakciót is kiváltott. Az elsőt még aznap, a fordítás közlése alatt. A cikk ugyanis így folytatódik: „A Védőligák Szövetsége elnöksége fölhívja a közönség figyelmét arra, hogy pályanyertes jelmondatát, valamint imáját: védelem alá helyezi. Visszaélések elkerülése miatt mindenféle felhasználáshoz a *szövetség előzetes hozzájárulása* szükséges. Kivétel mindazok, akiket a szövetség a terjesztésre fölkért.” Ez a kommentár még „csak” rejtve antiszemita: erre utal, hogy éppen a héber fordítás kapcsán emlegettek esetleges visszaéléseket, s nyilvánvalóan nem véletlen, hogy éppen ez után helyezték jogvédelem alá az imát és a jelmondatot, s korlátozva az addigi szabad felhasználást, indirekt módon irányították tovább a terjesztést: merre nem szabad.

A másik reakció már nyíltan zsidóellenes. A szélsőjobboldali *Új Nemzedék* másnapi számában a *Pardon...*-rovat névtelen szerzője (véltetőleg a rovat legtöbb darabját író Kosztolányi) éles kritikáját adta a jelenségnek: „Szigler [!] Leó várpalotai rabbi a »Csonka Magyarország« és a »Hiszek egy Istenben, hiszek egy hazában« kezdetű két irredenta jelszót lefordította héberre. Most már bizton remélhetjük, hogy a magyar hazafias szellem,

⁵¹ *Megint az ima s a jelszó*. BH, 1920. okt. 6. 4. – „Csonka Magyarország olyan, mintha semmi volna / egész Magyarország mint az égi éden” és „Hiszek Ő-rökkévaló I-steniünk egyetlenségében, / [Hiszek] szülőföldünk egységében, / [Hiszek] az isteni igazság győzelmében, / [Hiszek] Magyarország örökös újjászületésében.” (Somogyi Zsuzsa fordításai. Külön köszönöm neki a fordításokhoz mellékelt szövegmagyarázó leveleit, melyekből a fordítás írásképeire vonatkozó részt idézem: „Az elokénu szó az elohim (Isten) szó elváltoztatott formája: Elohénu szó szerint azt jelenti: a mi Istenünk. De mivel ezt csak ima alatt mondják, ezért ,h' helyett ,k'-val ejtik más alkalmakkor. Így a magyar rabbik – ahogy a héberben a ,k'-t az elokénu szóban – írásban általában kötőjelet használnak arra, hogy megváltoztassák a szavak alakját.”

a magyar hazaszeretet e két, héberre lefordított jelmondat révén átragad a zsidókra is. De – pardon – mely zsidókra? Azokra-e, akik Galíciába toloncoltattak, azokra-e, akik mint nemkívánatos idegen elem a háború alatt szakadtak az ország nyakába, vagy azokak az emigráns sibereknek talán, kik Bécsben búsulnak honjuk állapotán, miközben a száműzetés libazsíros kenyerezt eszik? Mert ugyebár, annak a zsidóságnak, amely előszeretettel döngeti mellét, hogy ő hazafi és magyar, mert semmiféle idegen nyelvet nem beszél, szükségtelen a héber jelszó, mert ő már ezerszer elmondta az irredenta imát, úgy, ahogy megírták – magyarul. Vagy pardon! Talán még nem? S ezért kellett gyorsan megcsinálni a héber fordítást?”⁵²

Egy nappal később, október 8-án újabb, másképpen meglepő hírt közölt a *Budapesti Hírlap*: „Egy előfizetőnk kérdést intéz hozzánk, hogy miért német fordítását is ki nem adjuk a Jelszónak s az Imának. Feleletünk, hogy német fordítását kaptuk gondolom másodíknak (első az angol volt), és ki is adtuk. Itt adunk ki egy másik németet, mely a régebben közölnél valamivel jobbnak látszik:

*Ich glaube an Gott und Vaterland,
'An göttliche Gerechtigkeit unverwandt
In glaube an Ungarn Auferstand.*

*Ein verstümmeltes Ungarn ist kein Reich
Das ganze Ungarn ein Himmelreich.”⁵³*

A Napihírek rovatban közölt cikk egyszerűen *valótlant állít*. Olvasójuk kérdésére, hogy miért nem adtak még német fordítást, a zavaros nyelven megfogalmazott válasz szerint igenis közöltek, mégpedig másodíknak, az angol után. A több mint két héttel korábbi lapszámban megjelent állítólagos német fordítást akkoriban sajátos módon – napilapról lévén szó, melyet nemigen szokták az olvasók sokáig őrizgetni – sokkal nehezebb volt visszakeresni, mint ma; ezt a szerkesztőség nyilvánvalóan tudta is. A bekötött példányokat többször újra végiglapozva (hátha mégis figyelmetlenség okán nem találtuk meg az első német fordítást) egyértelműen kijelenthető: nem volt első német fordítás (az angol után az első latin jött). Így tehát ez a „másik német” mindképpen „valamivel jobbnak látszik”, mint a nem létező első.

Felmerül továbbá a lehetőség, hogy – a bevett újságírói gyakorlat szerint – eleve fiktív olvasói levélre válaszoltak. Ezt erősíti az, hogy az első latin fordítás elkészítőjéhez (egy barátunk) hasonlóan a német fordítás hiányolójánál (egy előfizetőnk) is egy meg nem nevesített olvasó felvetésére „reagáltak”, míg máshol mindig nevesítették az olvasói levelek és a fordítások szerzőjét (a hét dömsödi aláíró, Sigray Pál, Haller János és a dunapenteleli elemi iskola gondnoksága, illetve Bárd József, Pettkó úr és Singer Leó). Azonban mindegy is, hogy valójában volt-e olvasói észrevétel, vagy sem. Az tény, hogy a kormánylap csak a héber fordítás megszületése után kapott észbe, miszerint éppen a legfőbb szövetséges nyelvére felejtették el lefordítani a két irredenta szlogent. Hogy ezt a malórt helyrehozzák, a propagandagépezet ismét működni kezdett, bebizonyítva, hogy – a saját tévedésük helyrehozása érdekében – a hír mégsem szent.

⁵² Az elkészített héber fordítás. Új Nemzedék, 1920. okt. 7. 2.

⁵³ A Jelszó s az Ima. BH, 1920. okt. 8. 3. – „Állhatatosan hiszek Istenben, az (anya)országban / az isteni igazságszolgáltatásban / Magyarország feltámadásában.”, illetve „Csonkolt Magyarország nem birodalom / Egész Magyarország a mennyei birodalom” (Fordította: Bombitz Attila).

4. A Jelszó utóélete és kritikája

„Csonka-Magyarország mennyország, / Egész Magyarország nekünk nem ország”, hirdette 1921-ben az egyszeri megjelenésű ál-Az Est, melynek „Ára: Magyarország megcsonkítása”, s amely „Megjelenik: amíg túrik”.⁵⁴ A Jelmondatot *szándékoltan tévesen használva*, kifacsarva fordította visszájára: az ál-Az Est szerepe szerint „önleplező” célzatú imitáció volt; készítői (az Ébredő Magyarok) a megfogalmazással azt sugallták, hogy a „zsidó” lap szerzői így gondolkodnak. A Jelszó ferdítése így a valódi Az Est kritikája: a zsidó tulajdonosi és szerkesztői kézben lévő lapot háborúpártisággal vádolták, mintha csak azoknak a trianoni békeszerződés aláírása lett volna a céljuk; az állapszám áljelmondata végső soron tehát azt sugallja, hogy a zsidóknak az a jó, ami „nekünk”, a magyaroknak rossz.

Ugyanebben az évben Kosztolányi a *Csonka magyar nyelv* című nyelvvédő vitairatban az idegen szavakkal kapcsolatban azt javasolta: „nyelvünk e kis svábbogarait és poloskát gyűjtsük össze, csináljunk belőlük csinos csomagot és küldjük el azonnal a trianoni békeszerződés főlpszámoló bizottságához”, s az indoklásnál a Jelszót is használta (idézte): „Nyelvünk az egyetlen élő valóság, melyet még az ország földrajli se vehetnek el. Tisztítsuk meg a salaktól. »Csonka Magyarország nem ország« – de a csonka magyar nyelv sem magyar nyelv, mely ennek a földnek csorbíthatatlanságát és épségét kölcsönkért, korcs szóval »integritás«-nak, a magyar nép eszejárását pedig »mentalitás«-nak hívja. Bizonyos, hogy a közélet is egyenesebb, becsületesebb lesz, hogyha elpárolog ez a kéjgáz.”⁵⁵

1921-ben – ráadásul jóval Kosztolányi cikke előtt – viszont már a „Csonka Magyarország” nyelvi kifejezés kiüresedését is szóvá tették, mégpedig könyvnyi terjedelemben. Buday László (1873–1925) – aki ekkor a Központi Statisztikai Hivatal igazgatója, a Műegyetem statisztikai és alkalmazott közgazdaságtani tanszékének vezetője és az MTA levelező tagja volt – *A megcsonkított Magyarország* című könyvéről Zsadányi Henrik írt a *Nyugatban*: „Megléhető sűrűn halljuk mostanában az ilyen mondatokat: csonka Magyarország, a megcsonkított Magyarország. Valószínű, hogy akik a szájukon e mondatokat kiejtik, nem nézték végig a fogalmat egészen a fenekéig. [...] Buday László ebben a könyvében megfogta a csonka Magyarország fogalmát és körülbelül húsz nyomtatott ív segítségével élő tartalommal töltötte meg”, így „lassanként világosság gyűl agyunkban, mennyi is hát az a fényév, mit jelent az, csonka Magyarország?”⁵⁶ A *Nyugat* cikkének végkövetkeztetése szerint pedig „ha Buday László »megcsonkított Magyarországa« kézről-kézre fog jární, bizonyosra lehet venni, hogy a csonka Magyarország szólam mihamar kipusztul. A szólam helyét tartalmas, súlyos fogalom veszi át, amely, ha ellebben az ajkáról, egyszerre a lélek alá teríti Magyarországot hegyeivel, folyóival, földjeivel, házaival, embereivel és azzal a vérvörös vonallal, amelyet két esztendőn keresztül demarkációs vonalnak neveztek és most a határ rangjára akarnak emelni.”

Buday könyvében statisztikai adatokkal igazolja, hogy bár az ország valóban sokat veszített, mégis életképes: „A megcsonkított Magyarország, bármennyire ellenséges gyűrű által van körülveve, bármily termelési, pénzügyi nehézségekkel küzd is, és bármennyire bénává lett is azért, mert értékes tagjaitól megfosztották, mégis összefüggő egész”, amely „a legtöbb viszonylatban önállóan intézi a sorsát”, hiszen „mint állam, a legtöbbet veszítetük, ami veszhető volt; de megmaradt mégis egy darabka földünk, amelybe kapaszkodva

⁵⁴ Ál-Az Est, 1921. máj. 26. 5. – A dokumentumra Lengyel András hívta fel figyelmem.

⁵⁵ Kosztolányi Dezső: *Csonka magyar nyelv*. Pesti Hírlap, 1921. okt. 30. In: Uő.: *Nyelv és lélek*. Bp., 1999. 3., bőv. kiad., 35–36. Szerk.: Réz Pál.

⁵⁶ Zsadányi Henrik: *A megcsonkított Magyarország*. Nyugat, 1921. ápr. 16.

igyekszünk kivárni a jobb időket.” Még bizakodó, sőt kicsit paradox módon kárörvendő is: „Bár megcsonkították, az mégis előnyünk, hogy ezzel az irredenta folyamat megfordította az útját. Eddig Magyarország épségét ostromolták a környező államok [...], ezentúl [...] új szomszédainknak kell előbb-utóbb megérezniök a mienknél sokkal sötétebb végzetet: hogy mit jelent az, ha magasabb kultúrájú faj nagyobb tömegét [...] tartanak határaik közt, a bomlás biztos csírájaként.”⁵⁷ Ez utóbbi gondolata persze erősen problémás, az viszont vitathatatlan, hogy könyvében valóban tudatosan nem használja a „Csonka Magyarország” kifejezést. A „csonka” jelzőként ugyan szerepel nála, de csak egyszer és kisbetűvel, viszont a békeszerződés értelmében létrejött Magyarországot legtöbbször és következetesen a „megcsonkított” jelzővel illeti, illetve előszeretettel használja ennek szinonimájaként az „összezsugorodott”, a „megmaradó”, a „megnyirbált” és a „megmaradt” melléknévi igeneveket; a békeszerződés előtti országot pedig az „egész Magyarország” és a „Magyarbirodalom” kifejezésekkel jelöli.

A revíziós propaganda Jelszavának metaforikusságáról, a retorikai alakzat nyelvi önellentmondásáról Takács Ferenc írt tanulmányt, melyet célszerű hosszabban idézni. Takács elemzésében a *Csonka Magyarország* olyan szerves-vitális metafora, melynek rejtett előfeltevése a „»Magyarország = emberi test« azonosítás, amelyre egy konkrétabb, származtatott azonosítás (»a békekötés nyomán megkisebbitett területű Magyarország = megcsonkított, amputált végtagú emberi test«) épül. Manifeszt retorikai célzatát tekintve rendkívül hatásos, nagy felhívó erejű kép: a csonkolással, a csonkolás után maradó véres sebbel, a végtagjait vesztett, nyomorék és magatehetetlen emberi testtel kelt együttérzést, és buzdít a cselekvésre. De észre kell vennünk, hogy a metafora latens logikai szintjén közben valami egészen más is lezajlik. A *csonkaság* fogalmának ugyanis vannak bizonyos, a buzdítás retorikája szempontjából nemkívánatos vetületei is, amelyek konfliktusban, sőt teljes ellentétben állnak a metafora alkalmazóinak a beszédszándékával: [...] az emberi test csonkulása helyrehozhatatlan, [...] azaz a metafora kognitív hatásköre érvényteleníti annak affektív hatáskörét: a »Csonka-Magyarország«-szóképp önkéntelenül is *defetista*, hiszen miközben tette buzdít, egyben sugallja, hogy a tett, amire buzdít, eleve kudarcra van ítélve.” A *viszszacsatolás* viszont – a tanulmány szerint – olyan szerves-technikai szóképp, amelynek előfeltevése a „Magyarország részei = mechanikusan egymáshoz csatolt alkatrészek”, így viszont „ez a metafora retorikailag homlokegyenest ellentétes a *csonkaság*-metaforával, hiszen a *csat* és a *csatolás* felidézett képze a végrehajtandó tett végrehajthatóságát, [...] könnyűségét és egyszerűségét domborítja ki: amit egyszer elcsatoltak, az könnyűszerrel vissza is csatolható, a kár teljességgel helyrehozható. Evvel azonban a metafora logikája – a mögöttes azonosításból következőleg – mintegy beismeri, hogy Erdély, Bácska és a Felvidék eleve nem szerves részei Magyarország »testének«, legfeljebb csupán amolyan *művégtagok*, [...] amelyek különösebb fájdalom és vérvesztéség híján csatolhatók le és fel (el és vissza). S mivel ez a metafora lemond a *csonka test* képzetét mozgósító szerves-vitális metafora buzdító erejéről, kénytelen beérni jóval kevesebb (ha nem egyenesen nulla) retorikai hatékonysággal.” Takács nyelvi elemzésének összegzése szerint „különös önkialtó retorikai rendszert alkot a két vezérmetafora: egyikük maximális erővel buzdít a revízió végrehajtására, de ezt azon az áron teszi, hogy közben a revíziót végrehajthatatlannak nyilvánítja, míg másikuk, miközben a revíziót egyszerűen végrehajtható műveletként mutatja fel, a művelet végrehajtására jószerivel egyáltalán nem lelkesít és mozgósít; az utóbbi voltaképpen bagatellizálja azt, amit az előbbi dramatizál”.⁵⁸

⁵⁷ Buday László: *A megcsonkított Magyarország*. Bp., 1921., 293–295.

⁵⁸ Takács Ferenc: *Csonk, csat, test, korona*. Mozdó Világ, 2002. jan. 5–9.

Ide kívánczik egy zárójeles megjegyzés: az országnak mint emberi testnek csonkolását megjelenítő, „manifeszt retorikai célzatát tekintve rendkívül hatásos, nagy felhívó erejű kép”-et magyar nyelven vélhetően Kosztolányi írta le először, még jóval a békeszerződés aláírása előtt. A *Pesti Napló* 1917. augusztus 11-i számában jelent meg a *Magyarország amputálása* című vezércikk, melynek névtelen szerzőjében Lengyel András Kosztolányit ismerte fel. A cikk a magyarellenes cseh politikáról szól: „Magyarországot amputálni akarják. Már neki is gyürkőztek a cseh felcserek és kuruzslók, [...] hogy belénk merítsék a kést”, és „rokkant országot teremtsenek”. Nemcsak a parlamentben mondják, de „egyre több az írásos bizonyíték is, hogy ők és a katonáik [...] tulajdonképpen ellenünk, a mi országunk megcsonkításáért harcolnak.” „Semmi kifogásunk az ellen, ha a csehek a maguk módján keresik a boldogságot és kiépítik nemzeti államukat, [...] ellenben jogainkból egy fikarcnyit sem engedünk át, a földünkön egy talpalatnyit sem. Ezt most félre nem érthetően világgá kell kiáltanunk.”⁵⁹

A Jelszó történetében az események szinte törvényszerűen követték egymást: a történelem alakulására felelő, mesterségesen teremtett Jelszót terjeszteni kellett, s a Jelszó terjedt: a tömegek ajkain túl a hivatalok és az iskolák falai után megjelent az egyház falai között is. Ez a folyamat azonban nemcsak a propaganda belső logikája miatt *nem* meglepő: a Védő Ligák Szövetségének 1920. június havában meghirdetett, július 20. határidővel záruló pályázati kiírása, melyet a szövetség nevében Urmánczy Nándor elnök jegyzett, már előre tartalmazta mindezeket az állomásokat: „A Védő Ligák Szövetsége arra törekszik, hogy az elfogadott imával, fohással kezdődjék minden nap minden iskolában, az elemitől kezdve az egyetemekig, a tanítás és előadás. Azt akarja, hogy minden istentiszteleten, mint gyűlésen, összejövetelen annak ünnepélyes elmondásával kezdődjék a szertartás, tárgyalás, tanácskozás. Hogy a templomban és tanteremben éppúgy, mint a nemzetgyűlésen, a törvényhatóságok, városok, községek, társaságok, testületek, egyesületek, egyletek, bizottságok ülésein, bíróságok tárgyalásain, bankok, részvénytársaságok ülésein az első szó szédarabolt hazánkhoz és rab testvéreinkhez való törhetetlen ragaszkodásunk kifejezése legyen.

A jelmonddal az a célunk, hogy az minden megjelenő nyomtatványon rajta legyen. Hogy minden újság, folyóirat minden számán, minden könyvön, füzetben, hatósági vagy magánhirdetményen is a jelmondat hirdesse hazánk visszafoglalására irányuló töretlen akaratunkat és elszántságunkat.”⁶⁰

Ez pedig arra utal, hogy az Ima és a Jelszó terjesztése végső soron a kezdetektől, már a szlogenek megszületése előtt is irányított folyamat volt, s minden az eredeti pályázati kiírás irányadó javaslatai alapján történt. Persze korántsem azért, hogy annak megfeleljenek, hanem mert az érzések és érdekek közösek voltak. Viszont a közolvasó, az újságolvasó nem tudott az eredeti kiírásról, mert az nem a sajtóban jelent meg, hanem a Védő Ligák Szövetsége (kör)levélben terjesztette. Ezért a „tömegek” reakciói, a *valódi* olvasói levelek őszinte nemzeti érzelmekről tanúskodnak.

Sőt már ekkor nyilvánvalóvá vált az is, hogy a két nyertes pályamű szerzője a nagy nyilvánosság előtt nem dicsekedhet szerzőségével: „A bírálat során elfogadott ima, vagy fohász és jelmondat szerzői részére okiratot állítunk ki, melyben a szerzőséget elismerjük” – szól a pályázati kiírás egyik tétele, s ebben közvetve benne foglaltatik az is, hogy

⁵⁹ [Kosztolányi Dezső:] *Magyarország amputálása*. Pesti Napló, 1917. aug. 11. Újraközli: Lengyel András: *Kosztolányi-dubiózák*. Forrás, 2006. nov. 91–113.

⁶⁰ A pályázati kiírás fotómásolatát közli: Vonyó József: *Im*.

a szerzők lemondanak a szerzői nevükről. Ráadásul ingyen: „Díjat azért nem tűzünk ki – folytatódik a hirdetmény –, mert úgy véljük, hogy a hazafias célhoz sokkal méltóbb, ha anyagi érdek és előny nem tapad hozzá.”

Így az önálló életre kelt *Csonka Magyarország...*-ot (valamint a *Nemzeti Hiszekegyet* és a *Nem, nem, sohá!*-t) tehát jogdíj nélkül terjeszthette szóban vagy írásban bárki, öreg vagy fiatal, vidéki vagy fővárosi, saját akaratából vagy közösségi együttérzésből. Bár a legtöbben azt hiszik, alulról, a népből jövő tömegakarat kifejezésére spontán született, mintegy népköltészeti alkotásként, természetesen ennek is van szerzője, csak – mint a kereskedelmi reklámszlogenekét – a nagyközönségnek ezt nem kell, nem szabad tudni. (Annyira nem, hogy a *Hitvallás* szerzőjének nevét már a vers első közlésekor rosszul, kötőjel nélkül írták, egyszer pedig, abszolút tévesen: Papvári Emilnének. „Paradox sors lett tehát az övé: emléke ugyan – érthetően – nem él, de mentalitásformáló verseinek hatása kollektív képzetekben alighanem sokáig kimutatható lett volna.”⁶¹ Mindezt Lengyel András az irredenta gyerekversek szerzőjéről, Füßsynéről írta, de igaz a másik két költőnőre, Sófalvy Izabellára és Papp-Váry Elemérnére, de még inkább B. Szabó Mihályra, akinek nevét később egyszer sem említették.) A Jelszó eredete homályba veszett, csak az üzenete maradt; amely viszont „különös önköltő retorikai rendszert alkot”.

⁶¹ Lengyel András: *Gyermekirodalom és irredentizmus*.